

Bod Péter Ákos:

Tervgazdaságból piacgazdaságba. A magyar gazdaság szerkezetváltása, 1989-2014¹

Rendszerváltozás: intézmények, struktúrák, szokások egyidejű gyökeres átalakulása

Míg a *politikai rendszer* megváltozása egyaránt ölthet fokozatos és fordulatszerű formát, a társadalom életének *gazdasági struktúrái* (a termelés tevékenységi és térbeli szerkezetei, a tulajdoni arányok, a fogyasztási és megtakarítási szokások, a vagyoni viszonyok) hosszabb idő alatt tudnak csak átalakulni. Ugyancsak jelentős időt igényel a gazdasági és egyéb társadalmi folyamatok keretétől szolgáló *intézmények* létrejötte (létrehozása) és tényleges érvényre jutása. Amint *Douglass C. North*, amerikai gazdaságtörténész kifejtette a közgazdasági Nobel-díj átvételekor elmondott beszédében 1993-ban, a társadalom életét a formális szabályok és a szokások egyaránt alakítják, ám míg az előbbieket egyik napról a másikra meg lehet változtatni, addig a tényleges viselkedés, a szokás lassabban változik: „...a forradalmi változások sosem annyira forradalmiak, mint ahogy annak hívei remélik, és a teljesítmény különbözni fog a várttól. Egy más gazdaságnak a formális szabályait átvevő gazdaságok az előző gazdaság teljesítmény-jellemzőitől nagyban különbözni fognak az informális normák és a norma-kikényszerítés eltérései miatt.”² Ezeket az általános megjegyzéseket a volt tervgazdaságok akkor zajló átalakulására konkretizálva így folytatta: „Következésképpen a sikeres nyugati piacgazdaságok formális politikai és gazdasági szabályainak a harmadik világra és a kelet-európai gazdaságokra való átvitele még nem elégséges előfeltétele a jó gazdasági teljesítménynek. A privatizáció nem csodaszer.” (u.o.)

A magyar gazdaság átalakulására kétségtelenül jól illenek *North* szavai. A politikai intézmények és elvek gyorsan módosultak, de a társadalom többi életszféréja lassabban alakult át. Innen is eredeztethető az akkori és máig ható kiterjedt életérzés, hogy a változások döntően (kizárólag) a politikai osztályon belül zajlottak. Sőt azt is hallhatjuk nem egyszer, hogy „valójában nem is volt rendszerváltás”. Az alábbiakban bemutatott folyamatok nem ezt az erős frusztrációt hordozó közvélekedést támasztják alá. Ám tényleg érzékelnünk kell a politikumban és a társadalom szimbolikus viszonyaiban lezajló „forradalmi változások” valamint a mindennapi viszonyok folyamatos átalakulása közötti elkerülhetetlen dinamikai feszültséget. Nem ok nélkül mondta gyakran *Antall József*, az első szabad választás nyomán megalakuló kormány történész miniszterelnöke, hogy „lehet ruhát váltani, vagy postakocsihoz lovat, de rendszert nem lehet váltani, csak *változtatni*”; ezzel is igyekezett óvni a rendszerváltozáshoz fűződő túlzott, és így teljesíthetetlen várakozásoktól.

A rendszerváltozáshoz kötődő szerkezeti változások egyik sajátossága tehát a szükséges *időbeliség*, amint az a továbbiakban bemutatott gazdasági trendeken jól látszik. A másik sajátosságként a változások *szimultán* jellegét nevezhetjük: a társadalmi-gazdasági szerkezeten belül lezajló strukturális átalakulások egymással kölcsönös függésben álltak,

¹ A Történelemtanárok Egylete által szervezett Közelmúltunk jelene. Magyarország története, 1989-2014. című konferencián elhangzott előadás bővített, írásos változata.

² North, 1993, 9. old.

egyidejűleg egy sor életterületen indultak be vagy mentek végbe változások, a maguk tovaterjedő kölcsönkapcsolataival. A rendszerváltozás történelmi pillanatában az érintett kelet-közép-európai országoknak, és közöttük hazánknak a külgazdasági, külpolitikai, biztonságpolitikai, technológiai, pénzügyi kapcsolatrendszerére egyaránt kiterjedtek a változások, és eközben a lakosság fogyasztói mintái, jövedelmi várakozásai, mindennapos életviszonyai is jelentősen átalakultak.

Nem kis részben azért következett be a gyors átalakulás, mégpedig a térségben szinte egy időben, de legalább is igen szűk időszámban, mert minden érintett ország számára hirtelen megváltoztak a külső viszonyok, a nemzetközi erőter jellemzői. Ez tehát a harmadik fontos jellemzőnk: a gazdasági átalakulás erős *külső meghatározottsága*. A nemzetközi gazdasági, pénzügyi, szellemi hatások és kapcsolódások ismerete nélkül nem értelmezhetők a térségben lezajló események.

A magyar gazdaság strukturális állapota a politikai változás pillanatában

Természetesen nagyon fontos az, hogy magát a szóban forgó országot, annak gazdaságát milyen állapotban érte az 1989-1990-es évek politikai földcsuszamlása. Nos, ami a magyar nemzetgazdaságot illeti, kritikus állapotban volt. Erről tanúskodnak a rendelkezésre álló adatok, és így látta a helyzetet a hazai politikai osztály. Nemcsak a még hatalmon lévő egypárti rendszernek alternatíváját nyújtó, annak ellenzékét képező mozgalmak képviselői és hívei tartották súlyosnak a helyzetet; ekként értékelték a helyzetet az állampárt felső köreiből is, amint arról egyebek mellett az MSZMP Központi Bizottsága (KB) üléseiről közzétett jegyzőkönyvek tanúskodnak.³

1989 végére a nagyközönség előtt is hirtelen ismertté vált az ország külső eladósodottsága, és ennek kapcsán sorsunk alakulásának külső determináltsága. Látták a magyar gazdaságnak (sőt általában a reform-szocialista országok csoportjának) áldatlan pénzügyi állapotát a tájékozottabb külső megfigyelők is, elég itt illusztrációképpen *Jeffrey Sacks* harvardi közgazdászprofesszornak a londoni *Economist* c. hetilap oldalain 1990. január elején megjelent írására utalnunk: ő az infláció elszabadulását és súlyos külföldi adósság-krisis lehetőségét villantja fel a félresiklott reform-kísérletek különös következményeiként.⁴

Ami viszont lassabban derült ki, és sokakban később sem tudatosult, az a vállalatok, termelőszövetkezetek, állami gazdaságok, közintézmények gyenge anyagi és technológiai állapota, hatékonytalansága, valamint a belső gazdasági viszonyok gyorsuló dezorganizációja a politikai rezsimváltás előtti időszakban. Még kevésbé lehetett tisztán látni abban, hogy az

³ A „Tájékoztató a Központi Bizottság részére. Az 1989. évi gazdasági folyamatok; javaslat a gazdaságpolitika 1990. évi programjának irányelvei” c. Titkos! minősítésű irat így összegezi a fennálló helyzetet: „Az 1989. évi gazdasági folyamatok összességében arra utalnak, hogy továbbra is egyidejűleg van veszélyben külső fizetőképességünk, belső elosztási és pénzügyi rendszerünk, vagyis a gazdaság működőképessége”. MOL, 1993. II. kötet, 1756. old.

⁴ Past attempts at reform in Eastern Europe have had a paradoxical result. The countries that have attempted the most market-oriented reforms—Hungary, Poland and Yugoslavia—are the very ones now suffering the greatest economic instability. Poland and Yugoslavia have hyperinflations; together with Hungary, they face the worst foreign-debt crises. Obviously, the reform efforts have gone seriously awry. – írja cikke 1-2. oldalán a szerző.

állami tulajdonú gyárak, bankok, sőt a már kifejlődőben levő magánvállalkozások mennyire lesznek versenyképesek (vagy versenyképtelenek) tényleges piacgazdasági viszonyok közé kerülve.

Mind a még hatalmon levők, mind pedig a megszerveződő alternatív mozgalmak nézeteit, szellemi tájékozódását – azt gondolom – két tényező különösen erősen befolyásolta. Az egyik az, hogy az 1980-as évtized végére teljesen kifulladászt a modernizációs kísérlet, amelyet a szovjet hatalmi struktúra tetején álló *M. Gorbacsov* indított a „gyorsítás” majd a „nyíltság” nevében. Másfelől viszont a nyugaton akkor lépett diadalmas évtizedeibe az a szellemi, politikai irányzat, amelyet később (nagyreszt kritikailag, sőt elítélően) neoliberálisnak neveztek el. Hatalmas lett tehát a kontraszt a megjavíthatatlannak bizonyuló tervgazdaság és másfelől a leghengerlően eredményes szabadpiaci szisztéma között. Ebben az időben még nem látszódnak sok a kínai kommunisták óvatos útkereséseinek eredményeiből, viszont – amint Sacks is exponálta – a jugoszláv, lengyel vagy magyar reformált (félpiaci) szocializmus paradox módon legalább annyira csődbe ment, mint az ortodox, reformálatlan szovjet verzió. Az új uralkodó életérzés az lett, hogy csak a hamisítatlan piacgazdaságnak van jövője.

A kelet-közép-európai országokat érő sokféle külső ráhatás közül kiemelkedett a nemzetközi pénzügyi intézeteké, amelyek a világ pénzügyi rendszerében a végső hitelező (lender of last resort) szerepét töltik be, egyben gazdaságpolitikai felügyeletet is ellátnak, főként abban az esetben, ha a nehéz pénzügyi helyzetbe került ország kormánya kénytelen hitelért hozzájuk fordulni. Az 1980-as évek vége ilyen volt. Ekkor Lengyelország még nem nyerte vissza az 1980-ban elvesztett fizetőképességét, és így mind a Lengyel Népköztársaságnak, mind az új Lengyelországnak életbevágóan fontos lett a Nemzetközi Valutaalaphoz (IMF) fűződő kapcsolat. A magyar állampárti rezsim ugyan elkerülte 1980-ban az államcsődöt, de csak úgy, hogy 1981-ben felvételét kérte az IMF-be és a Világbankba, és rögtön fel is vett hiteleket – részletes gazdaságpolitikai reformok ígérete fejében.

Majd ismét kritikussá vált hazánk pénzügyi helyzete 1989-re. Az addig kifejlődő eladósodottság mellett csaknem végzetesnek bizonyult az utolsó egypárti kormány „hangulatjavító intézkedései” keretében bevezetett turisztikai könnyítés, aminek következtében a szerény devizatartalék lényegében kimerült az év végére, amikor a magyar családok százezrei váltották ki a devizaellátmányt, hogy végre nyugati fogyasztási cikket vehessenek a nyugati határ túloldalán. 1990 tavaszán a helyzeten az is rontott a fizetési mérleg hiánya és a nemzetközi devizatartalékok elapadása mellett, hogy az IMF visszafizettette a Németh-kormánnyal a legutoljára felvett hiteleket, mihelyt az 1982-től folytatott adathamisítás ténye felszínre jutott 1989 őszén.⁵

Az 1990 áprilisában hivatalba lépő Antall-kormányzatnak szüksége volt a nyugati közösségnek a nemzetközi pénzügyi szervezeteken keresztül elérhetővé tett forrásaira, amihez helyre kellett állítania a Valutaalaphoz megsérült magyar renomé. Térésünkben csak az új csehszlovák vezetés volt az, amelyik az 1989-es 'bársonyos forradalmat' követően az időtől

⁵ Erről az epizódról nem sokat lehet olvasni a magyar irodalomban. Az adathamisítást – vagy szemérmesebb nevén: téves adatközlés esetét – tárgyalja az IMF hivatalos története. A magyar szakirodalomból lásd Bod Péter Ákos: A pénz világa – a világ pénze. 2001.

kevésbé sürgetve foghatott neki nemzeti modellje kialakításának, hiszen az ország az ortodox kommunista vezetés idejéből nem örökölt számottevő nemzetközi adósságot.⁶

Fontos rávilágítani arra, hogy e történelmi pillanatban *a magyar gazdaság kettős külső függésnek volt kitéve*: a nemzetközi adósság túlnyomó része nyugati bankokkal és nemzetközi pénzüzetekkel szemben állt fenn, egyidejűleg viszont a külkereskedelmi forgalom nagyobb felét a Kölcsönös Gazdasági Segítség Tanácsa (KGST) tagállamaival folytatta a Magyar Népköztársaság. Erre a szerkezeti adottságra külön tekintettel kell lennünk, hiszen sajátos, nem-gazdasági eredetű determinációról van szó, amelyet a rendszerváltoztató folyamat részeként majd csak hatalmas áldozatok árán lehetett feloldani, amikor visszatértünk a magyar gazdaság természetes térségi kötődéseire. Ha ugyanis rátekintünk Európa gazdasági térképére, jól látható, hogy a két világháború között a magyar kivitel és behozatal óriási többsége a nyugati relációra jutott, sőt beszélhetünk közép-európai relációról is, hiszen Németország, Ausztria, Olaszország állt a lista élén. A szovjet érdekszférába való kerülés nyomán viszont hatalmas reál- és humántőke veszteségek mellett a magyar gazdaság igazodott a politikai értelemben vett keleti irányhoz: a Szovjetunió, a Német Demokratikus Köztársaság (NDK), Lengyelország és Csehszlovákia lettek a fő gazdasági partnerek.

Ne feledjük, az 1950-es évek erőltetett iparosítását jelentős részt a katonai szembenállás motiválta: *Varsói Szerződés* versus *NATO*. Maga a KGST egyáltalán nem a *Közös Piacnak* megfelelő logikát követte, hiszen olyan termelés-szakosítás volt, amelynek konkrétumai magas politikai-tervezői szinten dőltek el, katonapolitikai elgondolások és politikai alkuk keretében. A szakosodást kijelölők nem vették figyelembe a gazdaságossági, ésszerűségi szempontokat, ráadásul a KGST-n belül a klíring-logika, sőt szinte a természetes árucseré (barter) gyakorlata uralkodott: az egyik országra kirótt kiviteli kötelességgel egy másik KGST-tagállam által vállalt (és kelleltlenül teljesített) kiviteli feladat állt szemben. Keresleti-kínálati arányok nem játszottak szerepet, a tényleges értékviszonyok helyett adminisztratív árakat alkalmaztak, transzferábilis rubelben, amely - elnevezésétől eltérően - lényegében nem volt transzferálható, azaz más piacon levásárolható tényleges fizetőeszköz.

A primitív árucseré nyilvánvaló hátrányai idővel elvezettek bizonyos óvatos, fokozatos *dollarizálódáshoz* az 1970-es évektől: a jobb minőségű, keresettebb termékeket egyre inkább dollárért kezdték adni a KGST-tagállamok. A keleti áruhiány és a szállítások pontatlansága ismeretében a politikai vezetés kénytelen lett engedélyezni a nyugati nyitást, amelynek következtében idővel nőni kezdett a magyar állami vállalatok nyugati („tőkés”) exportja. A harmadik világ országaival („el nem kötelezett népekkel”) a kereskedelem eleve fél-piaci formák között történt: részben barter-alapon, részben dollárért, gyakran puha kereskedelmi feltételek mellett.

Ha a két reláció adatait összeadjuk, akkor a magyar (lengyel, csehszlovák) ipari termelés és kivitel volumen-adatai imponálóak is mondhatók. Ám a szocialista nagyvállalatok műszaki színvonala mindinkább elmaradt a nyugati cégekétől. A fő ok az állami tulajdonból fakadó

⁶ Szlovénia is a nyugodtabb feltételekkel, kis öröklött külső adóssággal indulók közé sorolható, miután a drámai veszélyek hónapjain túljutott. Nem is annyira meglepő, hogy az egész 1990-es évtizedben ez a kis szubalpin ország a többitől erősen eltérően, sokkal inkább saját szája íze szerint formálhatta gazdasági intézményeit, gazdaságpolitikája karakterét.

általános motiválatlanság, érdektelenség, ám megemlíthetők a nyugati technológia-import útjába állított akadályok is. Ilyen volt a Nyugat önvédelmi eszközöként alkalmazott COCOM-lista: az azon található eljárásokhoz, berendezésekhez nem tudtak legálisan hozzáférni a tervgazdaságok. Ebből adódóan azt a terméket, technológiát is „házon belül” kellett kifejleszteni a szocialista iparban, amit máshol sokkal jobb minőségben és olcsóbban, „polcra levéve” használhattak a piaci konkurensok. Amíg érvényesült a szocialista blokkra jellemző piacvédelem, és jutott elég állami szubvenció a kivitel támogatására, addig a keleti cégek tényleges versenyképtelensége nem került felszínre. Majd amikor a nyugati közösséghez való csatlakozás menetében gyors ütemben leépült a vámvédelem, megszűntek a hazai piacainkra való belépés korlátjai, hirtelen szembesültünk egész sor kulcsiparág versenyképtelenségével.

A magyar tervgazdaság örökségei és az új kormány teendői 1990-ben

Ezzel azonban előrefutottunk. Az első szabad parlamenti választás előtti turbulens időszakban a gazdasági gondok listájának az elejére a külső adósságok ügye ugrott. Már az 1980-as évek elejétől látszott, hogy a fináncbitelek felvétele, majd az állam (MNB-n keresztül) nagyarányú kötvénykibocsátása az 1970-es évek közepétől olyan tartozás-állományhoz vezet, amelynek folyamatos újrafinanszírozása nem sikerülhet támogató, védő háttér nélkül. Ilyen háttérrel Moszkva nem volt már képes nyújtani. Ez bebizonyosodott akkor, amikor a Lengyel Népköztársaság 1980-ban elvesztette külső fizetési képességét. Ebből tanulva, az államcsőd előtt a Kádár-rezsim még időben bemenekült az IMF/Világbank ernyője alá, amikor 1982-ben a Magyar Népköztársaság tag lett. A valutaalapi hitelekért kamatot kellett fizetni, de ezen felül gazdaságpolitikai vállalások formájában is meg kellett fizetni az árat: a Népköztársaság kormánya az Nemzetközi Valutaalap (IMF) által nyújtott makrogazdasági stabilizációs segítségért egy sor reformot vállalt a személyi jövedelemadóztatás (szja) bevezetésétől a kisvállalkozási formák engedélyezésén át a kereskedelmi bankok újbóli létrehozásáig.

Az adósság-gondok a politikai rendszer megváltozásának pillanatában nemhogy enyhültek volna, hanem még inkább kiéleződtek, hiszen a külföldi magánhitelezők szemében a status quo felborulása kockázatnövelő körülmény. Az Antall-kormány úgy értékelte a helyzetet, hogy a fizetőképesség elvesztése éppen az örökölt gazdasági szerkezet nagy importhányada miatt drasztikus termelés-visszaeséssel, megugró munkanélküliséggel és a privatizációs elgondolások megghiúsulásával járt volna. Ezért a fizetési képesség megőrzése mellett kötelezte el magát, amihez viszont szükséges volt az IMF támogatásának megőrzése, a kimenő egypárti kormány utolsó heteiben vállalt feszes költségvetés teljesítése. E szándéknak tudható be, hogy kormányzásának első évét az Antall-kormány egyensúlyban levő költségvetéssel zárta. Kiegyensúlyozott költségvetésre kevés példát találni a magyar gazdaságtörténetben, és a rákövetkező negyed évszázad sem produkált ehhez mérhető költségvetési eredményt. Ugyanekkor ez azt is jelentette, hogy a költségvetési egyensúly megőrzéséhez egy sor népszerűtlen intézkedést kellett hoznia az újonnan belépő jobb-közép Antall-kormánynak.

Komoly kihívást jelentett az elfojtott és nyílt infláció. Még életben volt a KGST, és elvileg rubelért lehetett venni a nyersanyagokat, létezett az Anyag- és Árhivatal, és mégis 17 %-kal

nőtt a fogyasztói árindex az 1989. évben. Az új kormány nekilátott a nyomott energiaárak megemelésének, noha lehetett tudni, hogy a termelésben és foglalkoztatásban nagy súlyt tesznek ki az energiaigényes ipari tevékenységek, valamint rossz hőgazdálkodású középületek, lakások, nagy fogyasztású keleti autók jellemzik az országot, így a szükséges energia-áremelés súlyos terheket jelent. A piaci liberalizálás kiterjesztése és a valós energiaárak érvényesítése nélkül azonban nem indulhatott volna be az ipari átstrukturálás, és nem hatottak volna a gazdasági ösztönzők, amelyek révén fokozatosan modernizálódhat a családok, intézmények, vállalkozások fizikai vagyónállománya. A kormány ezért vállalta az energiaárak erőteljes megemelését.

További súlyos feladatot adott az addigi rejtett munkanélküliség felszámolása és ténylegesen működő munkaerőpiac létrehozása. A formailag teljes foglalkoztatottság évtizedeiben csaknem mindenkinek volt állása, de nem mindenkinek volt munkája. Úgynevezett „vattadolgozók” is léteztek, akikre a termelési folyamatban semmi szüksége nem volt, csak éppen az átlagnál alacsonyabb bérük miatt az állami vállalat vezetői az átlagnál többet tudtak adni azoknak a kulcs-dolgozónak, akikre ténylegesen szükség volt. A piacgazdaságra való visszatérés során viszont a fölösleges alkalmazottaktól, legyen bármennyire is alacsony a fizetésük, azonnal megszabadultak a vállalatok. Így akkor is kialakult volna jelentős munkanélküliség, ha egyébként minden vállalat életben marad a nagy átalakulás során. De persze nem élte túl minden cég az átmenetet. A KGST-szakosodás gyors felbomlása, az állami szubvenciók lecsökkenése és a mesterségesen alacsonyan tartott energiaárak hirtelen megnövekedése válságba sodort jó néhány nagyméretű állami iparvállalatot, termelészövetkezetet. Ezen és más okok miatt a cégek igen jelentős része került válságba, így megugrott a munkanélküliség.

Az ideológiai okokból addig összenyomott bérrányok hirtelen átalakultak, ami bizonyos szakmák és készségek esetén nagy jövedelem-emelkedésben, míg sokkal számosabb esetben reálbér-esésben öltött testet. A magyar kormányzat a munkanélküli-ellátási rendszert megteremtette, és azt is felismerte, hogy a munkaképes korúak átképzésére lenne szükség; ez utóbbi vonatkozásban a szükségesnél mindmáig jóval kevesebb történt.

A szerkezetváltásnak a legnyilvánvalóbb vonatkozása az lett, hogy a magyar áru- és az szolgáltatás-külkereskedelem addigi mintegy 60-40 relációs aránya megforduljon, és a természetes piacot jelentő nyugati reláció váljon ismét többségivé. A gyakorlatban ez a logikus folyamat nagy hirtelenséggel, az indokoltnál radikálisabban ment végbe. Legfőképpen azért, mert az addigi főpiacot jelentő Szovjetunió hamarosan felbomlott, és mind Oroszország, mind a többi utódállam fizetési képessége és hajlandósága meggyengült. A tőkeerős nyugati cégek oroszországi eladásai is visszaestek, de azok nagyvonalú hitelezéssel meg tudták támogatni termék-kínálatukat, míg a magyar cégek nem voltak képesek hasonló hitelezési kondíciókat ajánlani. A KGST-től függő termelések leállításával, esetleg a termelési kapacitások átállításával lehetett reagálni a helyzet, ám mindez növelte a munkanélküliséget. Nyilván igen jó lett volna, ha az addig kialakult termelés-szakosodásnak legalább egy része fennmarad piaci viszonyok között is. Ám amint a volt NDK fogyasztási és termelési szerkezetének hirtelen átalakulása megmutatta 1990 ősztől, a magyar iparpolitikai

vezetés nem számíthatott arra, hogy érdemi kooperáció maradjon fenn az új viszonyok közepette.

Ami inkább sikeresnek mutatkozott, és valóban a magyar növekedés motorjává vált 1990 után, az a *külföldi közvetlen befektetések* (a magyar zsargonban: „működőtőke”) megjelenése. Már jóval korábban megjelentek a nyugat-német és az osztrák relációban a vállalatközi együttműködések, és a külkereskedelmi forgalom is tekintélyes lett idővel ezekkel a partnerekkel, amint az 1970-es évektől a geo-politikai viszonyok lassan megengedték a piacgazdaságokkal való kereskedést. Tudjuk, hogy a rendszerváltozást követően hamarosan ismét a német gazdaság vált a legfőbb kereskedelmi partnerré. Ám addig el kellett jutni valahogy. Márpedig az addig döntően keleti irányú külgazdasági struktúra hirtelen válságba került 1990-re. Az addigi legfőbb kereskedelmi partner (Szovjetunió) súlyos pénzügyi zavarának, majd hamarosan a felbomlásának folyamányaként a magyar (meg persze a finn, lengyel, román, stb.) külkereskedelmi forgalom beszakadt, és hosszú évek teltek el, amíg Oroszország ismét komoly partnerré vált.

Végül, ami talán a legnehezebb, és a későbbi fejlemények ismeretében a legmakacsabb szerkezeti gondja volt hazánknak a politikai rendszerváltozás történelmi pillanatában, és maradt is a mai napig: a *túlsúlyos állam*. A probléma-kötegnak csupán egy részét alkották a tulajdoni viszonyok, nevezetesen az állami (nem-magán) tulajdon akkor még meghatározó túlsúlya. Ezen a privatizáció (államtalanítás) tud segíteni.

A magyar privatizációs folyamat a technikáit tekintve a többi térségbeli országhoz hasonlóan változatos volt, de megmutatkoztak eltérő hangsúlyok is. Míg a cseh és a szlovák, (valamint a Jelcin-i időkben az orosz) politika a *vagyonjegyek* (kuponok) szétosztásával igyekezett gyorsan szétteríteni a részvénytársaságokká átalakított állami vállalatok tulajdonjogát, addig minálunk ilyen technikát nem alkalmaztak. Csupán a vagyoni és nem-vagyoni *kárpótlás* keretei között került sor nálunk osztogatásos magánosításra. A fő megoldás az állami vállalatok, vagyontárgyak *készpénzes eladása* lett, aminek a formája rendszerint versenytárgyalás illetve tőzsdei kibocsátás (tőkeemelés) volt. A magyar vállalkozói kör általánosnak mondható tökehiányát kedvezményes hitelezéssel (E-hitel, Start-hitel, privatizációs hitel), illetve a kiskereskedelmi egységek privatizációja esetén (1990) a külföldiek kizárásával kívánta ellensúlyozni az első kormány.

A privatizációs folyamatok bemutatására itt nincs tér; az összehasonlítható esetek (elsősorban a „visegrádi négyek”, illetve a szlovén, román, szerb, bolgár tapasztalatok) alapján az mondható el, hogy a magyar folyamat a többi hasonló országéval megegyezően gyors, és hatékonyságát, transzparenciáját tekintve alapvetően *megfelelő* volt. Ez utóbbi állítás különösnek tűnhet a társadalmi megítélés ismeretében, hiszen már a magánosítási folyamat során, de főként a rákövetkező időszakban a privatizációhoz minálunk erős negatív érzelmek tapadtak.

Így van ez jórészt máshol is; főként ott, ahol az egész átalakulást, azaz a piacgazdaságra való áttérést vagy visszatérést a társadalom jelentős hányada csalódással élte meg. Ezért a gazdasági szerkezet átalakulásának anyagi, technikai vonatkozásai mellett zárásképpen ki

kell térni a nézetek, értékek és percepciók ügyére. Ezt megelőzően azonban tekintsük át a szerkezeti átalakulás főbb mércéit és következményeit.

A 20. század végi magyar kapitalizmus jellemzői

A négy évtizedes tervgazdasági kitérő végén a magyar gazdaság nem tért, nem is térhetett, vissza oda, ahonnan a második világháború, majd a szovjet érdekszférába való besoroltatás kiragadta. Az 1980-as évtized végére nagyon más lett a világ. A számunkra mérceként, referenciaként szolgáló térségben (elsősorban Nyugat-Európában, másodsorban az Egyesült Államokban) a piacgazdaságot már más arányok jellemezték, mint a század derekán. Az ipari korszak ott lezárult, és a legnagyobb foglalkoztató és értéktermelő szektor a szolgáltatásoké lett. Ezenkívül a szatellit-országokban jó ideig a szovjet mintát követték az iparosítással, és ennek következményeként egész Kelet-Közép-Európában a szolgáltató („tercier”) ágazatok nagymértékben lemaradtak az igényektől, a fejlett világ normáitól. Különösen komoly volt a pénzügyi közvetítés (bank, biztosítás), a telefónia, a motorizáció terén a lemaradás a térségben. Hazánk az 1968-ban újtárra indított (majd nemsokára de facto felfüggesztett, aztán ismét reaktivált) „új mechanizmus” ellenére ezen vonatkozásokban alig különbözött az ortodox tervgazdasági politikát folytató szocialista országoktól. Amint majd látni fogjuk, a szolgáltatások és az infrastruktúra (út, vasút, távközlés, gáz- és vízellátás, légi közlekedés) terén fennálló lemaradás a piacnyitással járó rendszerváltozás kezdetén nagy külföldi tőkebeáramlást generált – ami másfelől nézve a külföldi tőke és szervezetek akadály nélküli penetrációjaként is leírható.

A piacgazdaságra való visszatérés folyamatában gyors átalakuláson esett át a gazdaság ágazati szerkezete (lásd az 1. sz. táblázatot).

1. táblázat
A magyar nemzetgazdaság szerkezetének változásai. 1989-2008

	1989	1995	2000	2008
Mezőgazdaság, vad- és erdőgazdálkodás + halgazdaság	20,8	8,1	5,4	4,3
Ipar	35,2	25,3	26,8	24,5
Építőipar	6,6	4,5	5,0	4,6
Kereskedelem, javítás	8,7	10,4	10,0	11,7
Szálláshely-szolgáltatás, vendéglátás	:	2,1	1,8	1,6
Szállítás, raktározás, posta, távközlés	9,5	7,7	8,4	8,3
Pénzügyi közvetítés	:	3,0	3,3	4,2
Ingtatlanügyek, gazdasági szolgáltatás	:	14,7	17,2	18,2
Közigazgatás, védelem, kötelező társadalombiztosítás	:	8,7	8,5	8,8
Oktatás	:	5,4	4,8	4,9
Egészségügy, szociális ellátás	:	4,6	4,4	4,3
Egyéb közösségi, személyi szolgáltatás	:	5,5	4,4	4,6
Mindösszesen	:	100,0	100,0	100,0

Forrás: KSH 1989. évi évkönyv és Stadat adatbázis

Az ipar, amely a gyorsított szocialista iparosítás évtizedei alatt a legnagyobb nemzetgazdasági ággá vált, a rendszerváltozás menetében bizonyos aránycsökkenésen ment át, ám ezzel együtt sem következett be hazánkban 'ipartalanodás', amely Európa déli felén kétségtelenül lezajlott. Európában mindenhol szolgáltatási túlsúllyal jellemezhető diverzifikált gazdasággá alakultak át az országok, de az arányok kétségtelenül különböztek: volt, ahol az ipar, főleg annak feldolgozóipari ága hamar elsovadt, és a mezőgazdaság is jelentőségét veszítette. Ezzel szemben a magyar agrárszektor jelenleg 4 százalék körüli súlyú, az iparnak 25 százalékos a részaránya, az építőiparé 5 százalék; mindez megfelel adottságainknak, és nem utal makrogazdasági aránytalanságokra.

Azt mindenképpen fontos látni, hogy a GDP negyedét kitevő ipar belső szerkezete hatalmasat változott az évek során: tekintélyes hányadot tesznek ki a hazánkban gyártott nagy hozzáadott értékű és „high tech” besorolású termékkörök.⁷ Idővel kikerült a magyar gazdasági

⁷ Az EU Bizottsága adatai alapján a magyar nagy hozzáadott értékű termékeknek a kis hozzáadott értékű termékekhez mért aránya mint sajátos modernitási mutató Magyarországot Németország elé helyezi, és ebben a mutatóban jelentősen megelőzzük az összes visegrádi országot, beleértve az utóbbi években igen dinamikus fejlődő Lengyelországot. Lásd: Piotr Bogumil and Rafał Wielądek (2014): Securing Poland's Economic Success. Vol 11. ECFIN Country Focus

szerkezetből a korábban túlméretezett nehézgépgyártás, nehézvegyészet nagy része, a gyenge modulusú bauxit valamint a kis fűtőerejű barna- és feketeszén bányászása, az uránbányászat, és az ugyancsak kis hozzáadott értékű hadiipar. Az elavult tőkeállományt és tízezres munkáslétszámot mozgató állami nagyvállalatok (Goldberger, Vörös Október Ruhagyár, Ganz, Orion, Ikarus) eközben eltűntek vagy - jórészt külföldi tőke révén - gyökeres szerkezetváltáson estek át, amint azt az Egyesült Izzó, Rába, Videoton, a Dunai Vasmű, Borsodi Vegyi Kombinát, Lehel Hűtőgépgyár története mutatja. Eközben vadonatúj iparágak telepedtek meg és váltak a gazdaság húzó ágazataivá: autógyártás és autóalkatrész-gyártás, fogyasztói elektronika. Megmaradt és új tulajdonosi háttérrel továbbfejlődött a gyógyszergyártás. A sikeres ágazati átalakulás sem feledteti egy sor ipari kultúra hanyatlását: töredékére esett – mint Európában szinte mindenütt, részben a távol-keleti konkurencia következményeként – a cipő- és ruhaipar, visszafejlődött az élelmiszeripar több ága, a papírpar.

Az egészében véve sikeres ipari modernizáció hazai megítélését nagyban érinti az a fontos körülmény, hogy a dinamikus ágazatokban a vállalkozások túlnyomó része többségi vagy kizárólagos külföldi tulajdonban található. A külföldiek gazdasági jelenlétével szemben fokozatosan ambivalenssé, sőt kritikussá váló közhangulatot követve, a magyar nagyközönség nem érzi magának ezeket a modernizációs sikereket. Sőt sokan egyenesen kudarcként élik meg magyar (állami) trösztök és nagyvállalatok eltűnését, noha már a régi rendszer utolsó harmadában is a problémás, állami mankó nélkül mozgásképtelen üzemek listáján szerepelt legtöbbjük. Ezért ki kell majd térni a magántulajdonnal, különösen a külföldi tulajdonnal, és magával a piacgazdasággal kapcsolatos nézetek alakulására.

A modernizációs folyamat erejét ugyanakkor jól mutatja a munkatermelékenység mint hatékonysági mutató alakulása (2. sz. táblázat).

2. táblázat

A GDP, a foglalkoztatottság és a munkatermelékenység Kelet-Közép-Európában, 2002
1989=100

	GDP	Foglalkoztatottság	Egy foglalkoztatottra jutó GDP
Csehország	105,1	87,8	119,7
Lengyelország	129,8	87,0	149,2
Magyarország	111,8	74,0	151,1
Szlovákia	109,1	84,9	128,5

Forrás: UN ECE, 2004

A táblázatban átfogott időszak (1989-2002) során hazánk *gazdasági növekedési üteme* jól mutat a cseh adathoz képest, ám a lengyel ütemhez viszonyítva már nem annyira szép a kép. Az is látható az adatokból, hogy a cseh foglalkoztatottság kevésbé zsugorodott, mint a magyar, amely a visegrádi országok között a leggyengébb lett egy évtized alatt. Ugyanakkor a másik három ország adatához mérve jóval nagyobb *termelékenység-növekedést* mutatott fel

a magyar gazdaság: a munkatermelékenységi mutató nálunk több mint 50 százalékkal haladta meg az 1989-es mércét. Ezen adatok alapján úgy foglalható össze a rendszerváltozás első évtizede, hogy az üzleti elvű magánosításnak, majd a kampányszerű privatizációnak és a külföldi tőke bevonásának következtében *a magyar gazdaságban gyorsan nőtt a termelékenység*, ám a gyenge foglalkoztatási adat arra is utal: *túlságosan sokan maradtak ki a modernizációból*.

Ami a rákövetkező időszakot illeti, a termelékenységi mutatók relatív térségi lemaradásunkat jelzik. A magyar munkatermelékenység 2000 és 2013 között az előző időszak 50 százalékával szemben csak *36%-kal nőtt*, ami az uniós átlaghoz (15 %) képest nem rossz, ám ugyanezen idő alatt a cseheknél 42, a lengyeleknél 50, a szlovákoknál 60 százalék volt az egy munkavállalóra jutó GDP növekedése. Mivel a (zömében külföldi tulajdonú) nagyvállalatainknál továbbra is jól alakult a termelékenység, a térségünkhöz mért relatív ütemvesztés a kis és közepes cégek világába vezet minket. És valóban, úgy lett duális a magyar gazdaság, hogy a hazai tulajdonú kisvállalkozások termelékenysége, innovációs képessége, versenyképessége gyenge maradt, eközben a nagy tőkeerejű külföldi cégek („multik”) hozzák azokat a termelési, kiviteli, adózási eredményeket, amelyek nélkül még hátrább állnánk európai összevetésben.

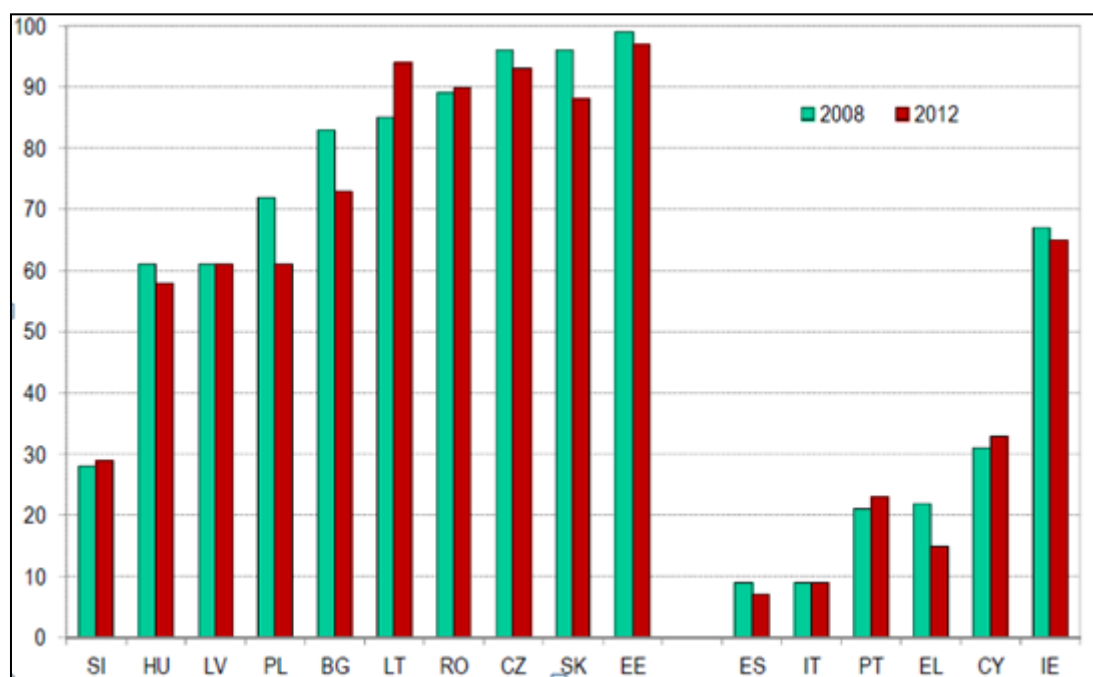
Eddig főképpen az ipari átalakulásról esett szó, ám a piacgazdaságra való visszatérés egyben azt is jelentette, hogy a lakosság és a gazdaság többi szereplője szempontjából fontos *szolgáltatások* a korábbinál nagyobb súlyt kapnak. Főként a lakásgazdálkodás, a pénzügyek, a személyes szolgáltatások területén lett nyomasztó a tervgazdaságok lemaradása; volt tehát mit behozni. Az 1. táblázatban már láthattuk, hogy az ’ingatlanügyek, gazdasági szolgáltatás’ nevet viselő tevékenységcsoport aránya jelentősen megnőtt, valamint aránynövekedést mutatott fel a kereskedelem és a pénzügyek ágazata. Ehhez képest figyelemre méltó, hogy az oktatás és az egészségügy mint fontos gazdasági ág lényegében változatlan súlyú a magyar hazai terméken belül, holott a gazdasági fejlődés a legtöbb országban e két ágazat súlynővekedésével jár, hiszen nőnek az általuk kielégített egyéni és társadalmi igények.

Mivel azonban a kereskedelem, az ingatlanfejlesztés, a bank- és biztosításügy, a telefónia a tervgazdaságokban (a magyar típusú reform-szocializmusban is) az ipar-központú gazdaságfejlesztés hanyagolt területe volt, a piacnyitást követően rövid idő alatt szenvedte el a külső szereplők belépésével kiéleződő verseny hatásait. A bankszektorban az átalakulás első, drámai évei nagy zavarokat okoztak. Az 1980-as évek legvégén valutaalapi nyomásra, de még a tervgazdasági rendszer keretein belül létrehozott állami bankok (OKHB, MHB, BB, Agrobank, Mezőbank, stb), sem tőkével, sem tudással nem álltak készen a gyorsan változó gazdaság finanszírozására. A rendszerváltozás kezdetén, az 1990-es évek legelejére az állami háttérű bankok kevés kivételével csődbementek. A kivételek között említendő a valamikori Országos Takarékpénztár (OTP), amely az 1990-ben újraindított Budapesti Értéktőzsde közvetítésével tőzsdén bevezetett magántulajdonú, sikeres nagybank lett OTP Bank néven. Említhető továbbá a Magyar Külkereskedelmi Bank, amely a privatizációt követően MKB Bank név alatt német tulajdonban működött (amíg 2014-ben az állam meg nem vásárolta), illetve a Budapest Bank, amely a privatizáció során az amerikai General Electric tulajdonaként folytatta banki működését.

A banki privatizáció folyamatában a magyarországi bankok tőkéje és mérlegfőösszege alapján jól kimutatható a külföldi többség (noha pl. a Magyar Fejlesztési Bank mindig is hazai, mégpedig állami tulajdonban állt). Hozzá kell tenni, hogy a külföldiek részesedésének arányszáma a bankszektoron (vagy az itt külön nem elemzett biztosítási szektoron) belül nem számít kiemelkedőnek (lásd a 1. sz. ábrát)

1. ábra

A külföldiek tulajdoni hányada néhány európai ország bankszektorában

Forrás: Gazdaságkutató Intézet

Figyelemre méltó, hogy az európai periférián található országok (Spanyolország, Olaszország, Portugália, Görögország, Ciprus, valamint a nehezen besorolható Írország) bankrendszerében a külföldi tulajdoni hányada – Írország kivételével – valójában másodlagos jelentőségű. A nemzetközi kitekintés alapján nevezhetjük a kelet-közép-európai helyzetet anomáliának vagy érdekességnek. Az igen kis piacméretű EU-tagállamokban (Észtország, Litvánia, Szlovákia) különösen nagy a külföldi hányad, ám esetükben könnyű érvelni amellett, hogy a nemzeti bankrendszer kiépítése helyett inkább érdemes szervesen beilleszkedni a tőkeerős és fejlett banki kultúrájú szomszédos országok pénzügyi közvetítő rendszerébe.⁸

⁸ Szlovénia kivétel, mivel a szlovén politikai életben kezdettől fogva egyetértés volt abban, hogy a bankokat – amelyek a néhai Jugoszlávián belül a legjobbnak és meglehetősen tőkeerősnek számítottak – meg kell tartani nemzeti tulajdonban. A 2008-as pénzügyi válság következményeként azonban a megingó pénzügyi helyzetű szlovén bankok kényszerű feltökésítése, megmentése a szlovén államra (szlovén adófizetőkre) maradt, hiszen szemben mondjuk a magyar esettel, nem a külföldi anyabankra maradt a veszteség. Ezért lehet, hogy néhány év múlva a szlovén adat sem fog nagymértékben különbözni a térségi átlagtól. Hazánkban eközben a 2010 utáni kormányzati politika a magyar hányad növelésére irányul (az 50 százalék meghaladása volt a meghirdetett cél;

Mély szerkezeti változások – és ami nehezen változik

Az eddig áttekintett folyamatok alapján kimondható, hogy mélyreható szerkezeti átalakuláson esett át hazánk, így az „itt semmi sem változott” életérzést a kemény tények és adatok nem támasztják alá. Ám nehezebb lenne egyértelmű állítást tenni arról, hogy a változások negyedévszázada sikeres időszakként vonulhat-e be a magyar gazdaságtörténelembe. Az ugyanis egy dolog, hogy a fenntarthatatlan szerkezetek átalakultak-e, ám az már másik kérdés, hogy ami a korábbi struktúrák helyébe lépett, az vajon jó-e, hatékony-e.

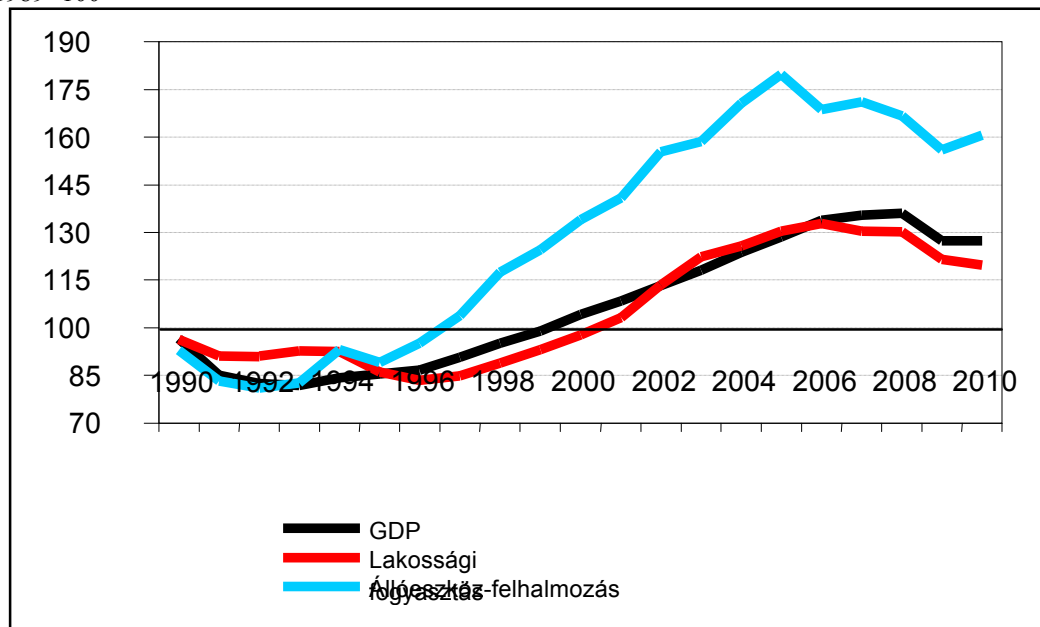
E sorok írásakor bőséges adatunk van arról, hogy a magyar társadalom zöme igen elégedetlen életkörülményeivel, viszonyaival; a szubjektív tényezőkre vonatkozó nemzetközi felmérések listáján hazánk rendre hátul található. Az okok nyilván sokrétűek, és nem mind kötődnek szorosan a mögöttünk hagyott negyedszázad szerkezeti átalakulásaihoz, mégis érdemes rátekinteni arra, hogy a gazdasági mérőszámok alapján miként írható le ennek az időszaknak az eredményessége. Ehhez két megközelítési mód adódik: a kiindulási helyzethez mérjük a haladás ütemét, azaz a saját történetünkben helyezük el a máát, illetve másik mérceként a hozzánk hasonló, nekünk referenciaként szolgáló országok eredményeihez mérjük a sajátunkat.

A legfontosabb mutatókat a 2. sz. ábra tartalmazza: miként alakult a bruttó hazai termék, a lakossági fogyasztás, a beruházások volumene két évtized alatt. Mivel 2008 óta nyilvánvalóan új szakaszba lépett Európa, és benne hazánk, ezt az időszakot külön kinagyítva, részletesebben kifejtve kell majd tárgyalnunk.

2. ábra

Makrogazdasági mutatóink alakulása 1990 és 2010 között

1989=100

ez láthatóan nem számít túlzottan ambiciózus törekvésnek, különösen annak ismeretében, hogy több külföldi bank különféle megfontolásokból egyébként is ki akar vonulni a régió néhány országából, így hazánkból is.

A bruttó hazai termék (GDP) a rendszerváltozási krízis során – mint kivétel nélkül minden más rendszerváltoztató országban – először csökken, amint a régi struktúrák széthullanak, és az újak kezdenek kialakulni. Három egymást követő év alatt a magyar GDP 17 százalékot esett: ez ugyan lényegében megegyezik a cseh, szlovák, lengyel visszaesés arányával, ám mégis meghökkentően nagy szám. Nem vigasztalhat minket, hogy tőlünk keletebbre még nagyobb lett a gazdasági visszaesés: Oroszország vagy Ukrajna esetében az átalakulási válság előtti szint 50 százaléka környékére zuhant a GDP.

Ami különösen figyelemre méltó, az a kilábalás időigénye: hazánk esetében majdnem egy évtized telt el, amíg a GDP-ben mért gazdasági teljesítmény elérte a bázisnak választott 1989-es szintet. Ha valaki a fogyasztás alakulásán, az emberek anyagi körülményein méri a változás eredményét, még rosszabb képet lát maga előtt. A rendszerváltoztató krízis alatt mérséklődött a fogyasztás, majd az 1995-ös makrogazdasági stabilizálás („Bokros-csomag”) keretében még mélyebbre csökkent a lakosság fogyasztása (sőt az átmenetileg visszavetette az addigra már nekilendülő beruházási tevékenységet is), majd azon túljutva, miként a térség többi országa, folyamatos gazdasági növekedést tapasztalunk. 2008-at ismét a GDP visszaesése követi, ám a lakossági fogyasztás már 2006-tól mérséklődik, az addigra kritikus méretűvé dagadó államháztartási hiány mérséklésére hozott intézkedések („Gyurcsány-csomag”) hatására. Ám azt is látjuk, hogy a beruházási tevékenység, amely az ábra legdinamikusabb változója, már azt megelőzően csökkenésbe vált.

A részletek, a különféle gazdaságpolitikai fordulatok áttekintését itt mellőzve azt kell kimondanunk, hogy az előző társadalmi-gazdasági rendszer utolsó évéhez képest az átalakulás első két évtizede a gazdaság teljesítményében, és különösen az emberek számára inkább érzékelhető fogyasztásban mérve elég szerény eredményt hozott. Azt sem kell feledni, hogy az aggregált adatok mögött igen eltérő egyéni helyzetek találhatók; a lakossági fogyasztási adat stagnálása nem azt jelenti, hogy minden család maradt az addig elért szinten, hiszen nyilván vannak, akiknek az adott időszakban sokkal jobban ment, és másfelől nagyon sokak esetében csökkent a fogyasztás szintje.

Ha tehát milliók érzik úgy, hogy az életük anyagi vonatkozásban nem lett jobb a parlamenti demokráciára és piacgazdaságra való visszatérést követően, akkor nem csak arról van szó, hogy a nagy várakozásokhoz képest csalódtak az emberek. Sokan ténylegesen alacsonyabb életszínvonalon élnek, mint az előző rendszerben (noha a fogyasztási szerkezet átalakulása miatt az időbeli összehasonlításnak komoly korlátjai vannak). Gyakorlatias mutatóként használhatjuk az élelmiszer-fogyasztás adatait az életmód és a fogyasztás változásainak leírásához (3. sz. táblázat).

3. táblázat
Az egy főre jutó magyar ételkészlet-fogyasztás alakulása

Forrás: KSH

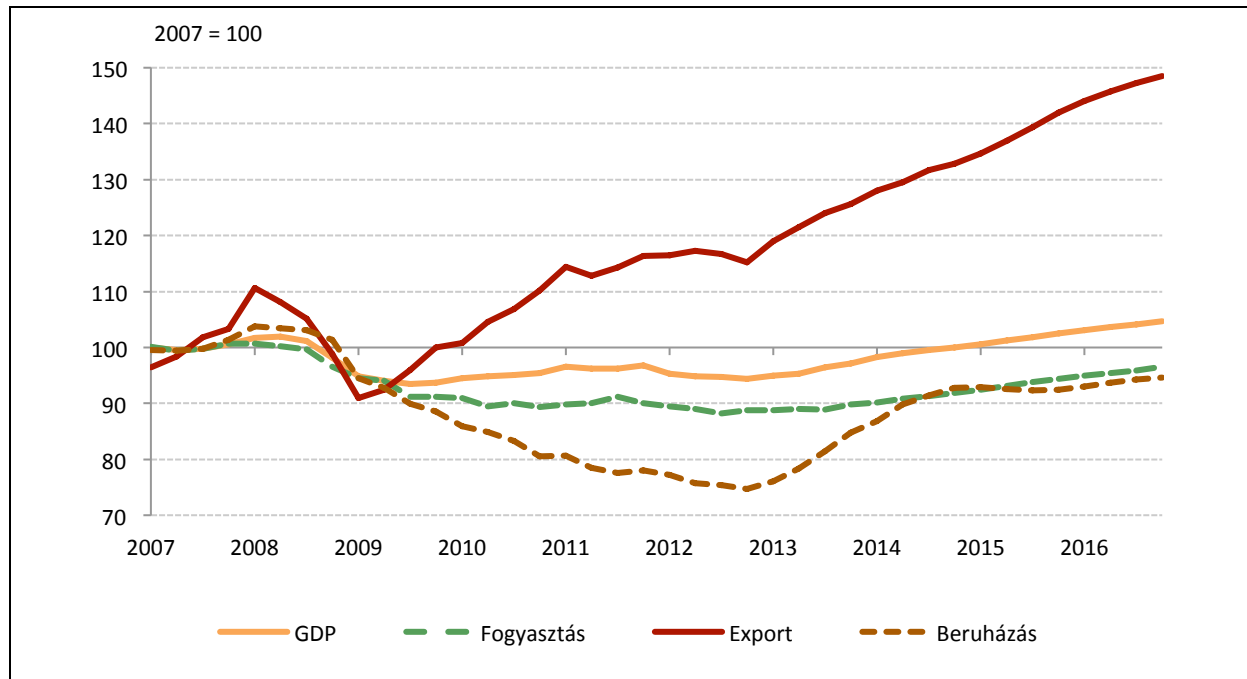
	hús kg	tej liter	zöldség, gyümölcs, kg	zsiradék kg
1970	23,1	11,7	4,1	3,1
1980	28,2	17,8	4,0	2,8
1985	30,4	19,6	3,8	3,0
1990	28,7	18,2	4,1	3,3
1995	24,8	14,2	4,2	2,7
2000	27,7	17,2	5,6	2,5
2005	33,7	16,0	7,0	1,9
2010	29,9	15,0	6,7	1,6
2012	29,9	15,0	6,2	1,9

Láthatók szerkezeti változások, amelyek illeszkednek a társadalmi modernizációs trendekbe: a zöldség- és gyümölcsfogyasztás növekedése, a zsírfogyasztás mérséklődése. Ugyanakkor a „békebeli” évekhez, a kádári relatív jólét éveihez képest a húsfogyasztás nem igen nőtt, a tejfogyasztás pedig mérséklődött. Mindezen átlagszámok mögé oda kell képzelnünk az időközben még tágabbra nyíló jövedelmi különbségeket.

Mivel a 2008-as nemzetközi pénzügyi válság következményei, majd az arra adott magyar kormányzati válaszok nagyban kihatottak a társadalom életére, külön rátekintünk az utóbbi időszak gazdasági folyamatainak alakulására (3. ábra).

3. ábra A magyar makrogazdasági adatok alakulása

MNB Inflációs jelentés, 2014. szeptember

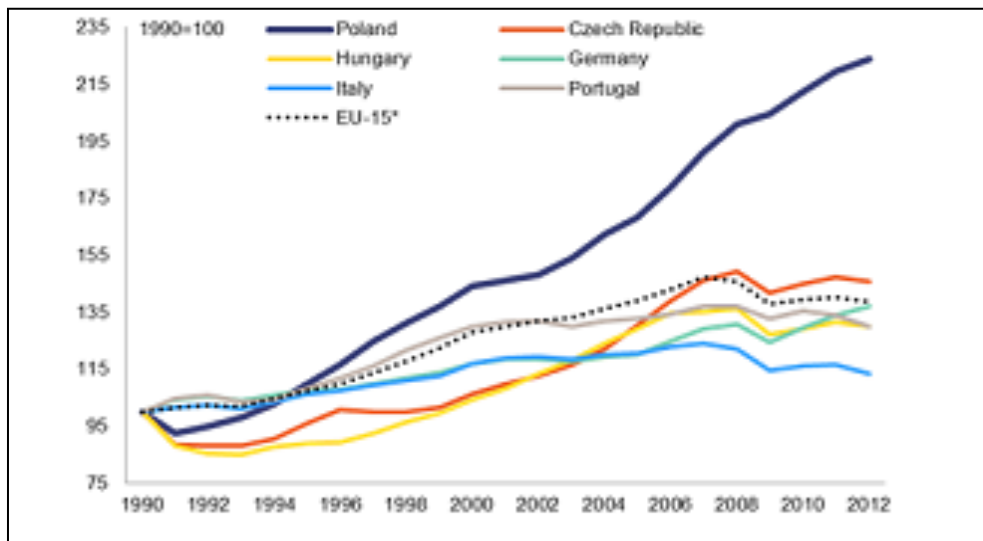
A Magyar Nemzeti Bank (MNB) adatai és előrejelzései alapján kibontakozó kép tovább árnyalja az eddigieket. Látható, hogy a 2008 őszi európai pénzügyi zavar hatására a magyar GDP jelentőset esett, nagyobbat egyébként, mint az európai átlag, vagy a legtöbb térségbeli ország esetében. Az is leolvasható, hogy a válságjelenségek elmúlását követő szokásos helyreállítási szakasz igen elnyúló: az optimista előrejelzések szerint is csak 2015 elején éri el a bruttó hazai termék a válság előtti (nem túl magas) szintet. Ami a *lakossági fogyasztást* illeti, egy évtized kell ahhoz, hogy a szerény bázisét felülmúljuk. A *beruházási volumen* kevesebbek figyelmét kelti fel, mint a folyó fogyasztás alakulása, ám érthető, ha az elemzőknek a beruházások nagy visszaesése és gyenge regenerációja gondot okoz. Egyetlen mutató esetén tapasztalható erős dinamika, ez a *kivitel*: az export-tevékenység a válság alatti elkerülhetetlen visszaesést követően erőteljesen alakult. Hozzá kell tenni a korábban kifejtettek ismeretében, hogy a kivitel lendületes alakulása nagyrészt a hazánkban letelepült külföldi nagyvállalatoknak és a hozzájuk beszállítóknak tudható be, sokkal inkább, mint a magyar állami tulajdonú illetve hazai kis és közepes cégek szektorának.

Eddig a saját bázisunkhoz, korábbi szintünkhöz mértük hozzá a mutatókat. Lássuk, miként mutat a magyar gazdasági teljesítmény másokhoz képest (4. ábra).

4. ábra

A bruttó hazai termék alakulása néhány európai országban

Forrás: Bogumil and Wielądek

Az 1989-es év bázisán jól kivehetők a máig elvezető trendek. A rendszerváltoztató országok (az ábrán ezek közül Lengyelország, Magyarország, Csehország szerepel) kezdeti visszaesést szenvedtek el.⁹ A válságon túljutva némileg eltérő dinamikával ugyan, de mindannyian növekedési pályára kerültek. A magyar adatok jelzik az 1995-ös ütemesés, majd pedig különösen a 2006-os makrogazdasági kiigazítás növekedést rontó hatásait, hozzámérve a cseh adathoz. Eközben a nyolc volt tervgazdaságot 2004-ben az Unióba befogadó országcsoport (EU-15) is növekedett, így az 1989-es szinthez képest az első két időszakban a bemutatott országok közül csupán Lengyelország esetében mutatkozott érdemi felzárkózási teljesítmény.¹⁰ Hazánk konvergencia-teljesítménye messze elmarad a lengyelekétől. Az ábra azt mutatja, hogy az 1989-ben fennálló kiinduló eltérések hazánk és az Unió egésze között 2014-ig nem mérséklődtek, noha 1996 és 2006 között valóban érvényesült a konvergencia.

A felemás magyar gazdasági átalakulás okai, mozgatói és fékezői a társadalomtudományi kutatások tárgya.¹¹ Itt hangsúlyos a társadalomtudományok említése, hiszen a modernizáció, konvergencia dolgában a siker, félsiker és kudarc dolgaiban nem lehet autentikusan szólni csupán a gazdasági viszonyok és gazdasági szereplők kontextusán belül. A társadalom egészének és a társadalmi lét minden lényeges vonatkozásának hatása van arra, ami egy országban történik. Ezért – míg a fentiekben alapvetően a gazdasági szerkezetben beálló változások képezték az elemzés tárgyát – fontos kitérni a társadalom értékrendjére,

⁹ A lengyel GDP-csökkenés a többiekénél kisebbnek látszik; ebben bejátszik a bázisév sajátossága. Ugyanis akkorra már nagyot esett a bruttó hazai termék a más időbeli lefutást követő lengyel átalakulási krízis következtében, míg a magyar és főleg a csehszlovák kontextusban 1989 még komoly karakter nélküli esztendő volt. Más bázisév esetén némileg eltérő görbét kapnánk az első esztendőkre. Ugyanakkor a hosszú időszor alatt a kiinduló év sajátosságainak jelentősége eltörpül.

¹⁰ Nagy ország-mintán jól láthatnánk, hogy a balti országok szintén tiszteletre méltó felzárkózási eredményt mutattak fel, valamint 2000 után Szlovákia is gyorsan konvergált a fejlett országok szintje felé.

¹¹ Magam a *Nem szokványos gazdaságpolitikák* c. könyvemben foglaltam össze az utóbbi évtizedek gazdaságpolitikai gyakorlatáról kialakított nézeteimet.

nézetrendszerére is. Ehelyütt egy lényeges adatsort tekintünk meg, amely a piacgazdaságra (kapitalizmusra) való áttérés társadalmi támogatottságát mutatja be a kiválasztott országok esetében az amerikai Pew Research Center felmérése szerint (4. sz. táblázat).

4. táblázat

	1991	2009	Változás
Kelet-Németország	86	82	-4
Csehország	87	79	-8
Lengyelország	80	71	-9
Szlovákia	69	66	-3
Bulgária	73	53	-20
Litvánia	76	50	-26
Oroszország	54	50	-4
Magyarország	80	46	-34
Ukrajna	52	36	-16

A piacgazdaságra való átmenetet – illetve a kelet-közép-európai térségben: visszatérést – eleinte a térség lakóinak többsége támogatta, ám láthatóan a támogatás mérséklődött a régiókban. Bizonyos országokban egyenesen jelentős esés következett be: Magyarország ilyen, negatív rekorddal. Igaz, a vizsgálat évében (2009) gazdasági és politikai válság bontakozott ki hazánkban, így nem annyira meglepő, hogy csökkent a piaci szisztémába vetett hit. Elgondolkoztatóak azonban az arányok, hiszen a többi sorstárs nemzetet hasonló mértékű recesszió sújtotta, mégis nagy a kontraszt egyfelől a magyar, másfelől mondjuk a cseh adat között. A magyar társadalom nagy hányadának kiábrándultságát magyarázhatjuk egyszerűen azzal, hogy a rendszerváltozást megelőző évtizedek relatív anyagi jóléte és viszonylatos biztonsága megszépíti a múltat, és szürkíti a jelenről formált képet. Ám a negatív vélekedéshez mégiscsak kell a fennálló viszonyokkal való intenzív elégedetlenség is. A rossz közérzet visszahat a társadalom alkalmazkodóképességre, és befolyásolja a politikai

irányválasztást. A kormányzati cselekvés mozgásterét szűkíti, hiszen ilyen hangulati viszonyok között nehezebb megkockáztatni átmeneti anyagi áldozatokkal járó gazdaságpolitikai manővert, és inkább a populista kormányzati reflexeket erősíti mindaz, ami a társadalom nagy hányada felől üzenetként érkezik.

Hivatkozások

Bogumil, Piotr – Wielądek, Rafał (2014): Securing Poland's Economic Success. Vol 11. ECFIN Country Focus

Bod Péter Ákos (2001): A pénz világa – a világ pénze. KJK-Kerszöv, Budapest

Bod Péter Ákos (2014): Nem szokványos gazdaságpolitikák. Akadémiai Kiadó. Budapest

Kosztricz - Lakos - Némethné - Soós - T. Varga (1993): A Magyar Szocialista Munkáspárt Központi Bizottságának 1989. évi jegyzőkönyvei. Magyar Országos Levéltár. I - II. kötet

North, Douglass C.: Nobel Prize Lecture. Lecture to the memory of Alfred Nobel, December 9, 1993

Sacks, Jeffrey (1990): What is to be done? The Economist. Jan 13th